

2016/2017 õa keemiaolümpiaadi lõppvoor ülesanded
11.–12. klass

1. (16%) Metaanhape moodustab gaasifaasis vesiniksidemete abil dimeere. Rõhu 0,145 atm ja temperatuuri 298 K juures on metaanhape 94,0% dimeriseerunud. Temperatuuril 318 K on dimerisatsiooni kirjeldav tasakaalukonstant (K_p) 105. $\Delta G = \Delta H - T\Delta S = -RT \ln K_p$, kus $R = 8,314 \text{ J/(mol} \cdot \text{K)}$

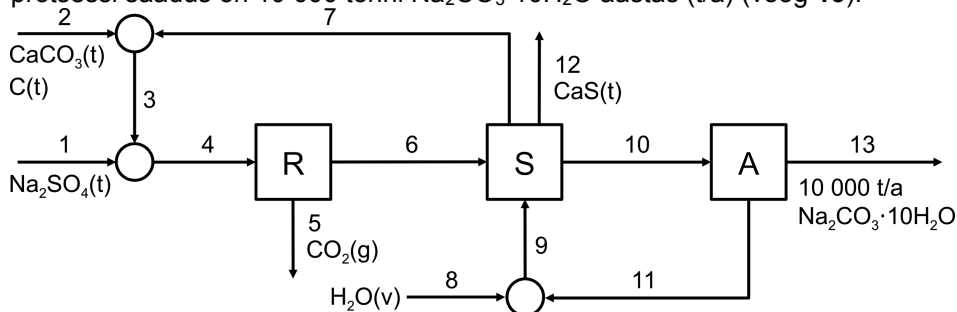
- Joonistage dimeeri struktuurivalem. (2)
- Kirjutage dimerisatsiooni reaktsioonivõrrand, avaldage K_p ja arvutage selle väärtus 298 K juures. (4)
- Arvutage dimerisatsiooni entalpia ja entroopia muutused, eeldades, et ΔH ja ΔS on temperatuurist sõltumatud. (4)
- Kuidas mõjutab i) rõhu ja ii) temperatuuri suurendamine dimerisatsiooni tasakaalu? (2) **12 p**

2. (16%) Lihtaine **A** pulber viidi fluoriga täidetud anumasse ruumalaga V_0 . Reaktsiooni käigus tekkis gaas **B** ja ruumala vähenes muutmatal rõhul ja temperatuuril väärtuseni V . Katset korraldati erinevate **A** ja F_2 koguste juures. Saadud tulemused on näidatud tabelis.

Katse nr	A (g)	F_2 (mol)	V/V_0
1	2,56	0,90	0,82
2	5,12	0,80	0,60
3	7,68	0,70	0,33
4	10,24	0,60	0,33

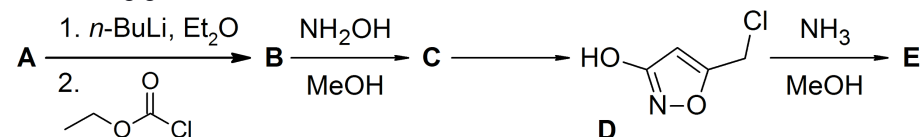
- Tuvastage arvutuste abil ained **A** ja **B**. (6)
- Kirjutage ja tasakaalustage toimunud reaktsiooni võrrand. (1)
- Lihtaine **A** kohta on teada, et tema molekulis on iga aatom seotud kahe naaberaatomiga. Joonistage ainete **A** ja **B** molekulaarstruktuurid. (4) **11 p**

3. (16%) XVIII sajandil oli Leblanc protsess levinud viis sooda tootmiseks. Naatriumkloriidist toodetud Na_2SO_4 reageeris kaltsiumkarbonaadi ja söega ning saadi Na_2CO_3 lahus: $Na_2SO_4 + 2C + CaCO_3 \rightarrow Na_2CO_3 + CaS + 2CO_2$. Allolev skeem kirjeldab tootmisprotsessi. Reaktoris (**R**) reageerib 40% sisenevast kaltsiumkarbonaadist ja söest ning eraldub CO_2 (voog 5). Separatooris (**S**) lisatakse H_2O ning eraldatakse CaS (voog 12) ja ülejäänud $CaCO_3$ ja C , mis suunatakse tagasi reaktoris (voog 7). Voog 10 koosneb massi järgi 95% veest. Aurustis (**A**) eemaldatakse osa veest ja taaskasutatakse (voog 11) nii, et protsessi saadus on 10 000 tonni $Na_2CO_3 \cdot 10H_2O$ aastas (t/a) (voog 13).

- Arvutage, mitu kmol CaS aastas tekib (voog 12). (2)
  - Arvutage, mitu tonni aastas on reaktorist väljuv koguvoog (voog 6). (5)
  - Arvutage, mitu tonni vett aastas taaskasutatakse (voog 11). (3)
- Kuni XX sajandini kasutati Leblanc protsessi ka väävli tootmiseks kaltsiumsulfiidist. CaS reageeris süsihappegaasi ja veega ning seejärel hapnikuga, andes väävli.
- Kirjutage ja tasakaalustage kirjeldatud reaktsioonivõrrandid. (4)
- Muuhulgas tekib Leblanci protsessis naatriumkloriidi tootmise käigus HCl . Et XIX sajandil hakati HCl õhkupaiskamist piirama, hakati lisaks soodale tootma ka pleegitavaid aineid. HCl reageeris hapnikuga ning seejärel kaltsiumhüdrosiidiga, andes pleegitava kaltsiumhüpokloriti.
- Kirjutage ja tasakaalustage kirjeldatud reaktsioonivõrrandid. (4) **18 p**

4. (18%) Muskimool (**E**) on üks mitmest punases kärbseseenes leiduvast mürgisest ja hallutsinogeensest tsükliilisest ühendist. Muskimooli on võimalik sünteesida 3-kloroprop-1-üünist (**A**) alljärgneva skeemi järgi. Esimeses reaktsioonietapis toimub alküüni deprotoneerimine ja seejärel asendusreaktsioon karbonüülse süsiniku juures, tekib aine **B** ($C_6H_7O_2Cl$). Estrist **B** tekib amiid **C** ($C_4H_4O_2NCl$), misjärel toimub iseeneslik tsükli sulgumine ja moodustub ühend **D**. Muskimool **E** ($C_4H_6O_2N_2$) saadakse ühendi **D** reaktsioonil ammoniaagiga metanoolis.

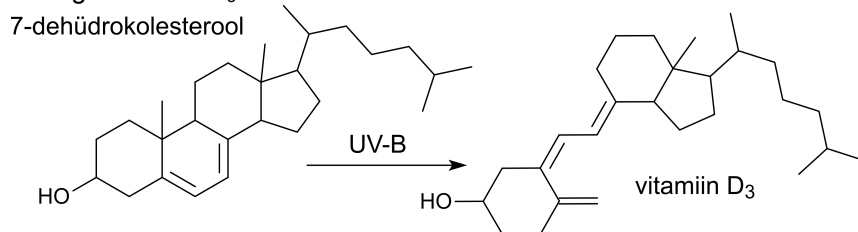

- Kirjutage karbonüülse süsiniku juures toimuva asendusreaktsiooni mehhanism happelises keskkonnas CH_3OH ja CH_3COCl näitel. (3)
  - Joonistage ühendite **A–C** ja **E** struktuurivalemid. (4)
- Tautomeerid on isomeersed ühendid, mis lähevad kergesti teineteiseks üle ühe aatomi või rühma ümberpaiknemisel.
- Joonistage ühendi **D** ühe tautomeeri struktuurivalem. (1)
- Sünteesi viimases etapis tekivad kõrvalproduktidena kahe hüdroksüülrühmaga ühend **F** ($M = 211 \text{ g/mol}$) ja vähesel määral kolme hüdroksüülrühmaga ühend **G** ($M = 308 \text{ g/mol}$).
- Joonistage ühendite **F** ja **G** struktuurivalemid. (2)
  - Nimetage üks moodus, kuidas vähendada kõrvalproduktide **F** ja **G** osakaalu muskimooli sünteesil ühendist **D**? (1) **11 p**

5. (16%) Paljudes päiksevalguse poolest piiratud piirkondades soovitatakse tarbida vitamiin D_3 rikkaid toite. Toiduainetööstuses on võimalik vitamiin D_3 sünteesida 7-dehüdrokolesteroolist valgusdiodist pärineva UV-B kiirguse mõjul. Tekkiva vitamiin D_3 sisaldus biomaterjalis (c) sõltub kiirguse doosist (D) vastavalt võrrandile: $c = a \ln(D + e^4) - b$, kus $a = 0,60$, $b = 2,40 \mu\text{g/cm}^2$ ja $e = 2,71828$, D ühikuks on J/m^2 ning kiirguse intensiivsus (E) võrdub $10 \text{ J/(s} \cdot \text{m}^2)$.

Keskmiist vitamiin D₃ kogust baastoiduaines saab tõsta, lisades UV-B kiirgusega töödeldud biomaterjali.

a) Märkige vitamiin D₃ struktuuris kiraalsed tsentrid. (2)

b) Arvutage, kui suurt pindala (cm²) biomaterjalist peaks kiiritama, et täpselt 2 min jooksul sünteesitaks pool päevasest (7,5 µg) inimesele soovitatavast vitamiin D₃ annusest? (3)

c) Arvutage, kui suure pindalaga (cm²) kiiritatud biomaterjali tüki ($c = 1,88 \mu\text{g}/\text{cm}^2$) peab lisama 2,0 kg toiduainele, et keskmine vitamiin D₃ sisaldus oleks 3,8 µg/kg. (2)

Oletame, et toodetud vitamiin D₃-st saadud müügitulu on lineaarses seoses sünteesitud vitamiin D₃ kogusega ja kulud on lineaarses seoses sünteesi ajaga. Suurim kasum saavutatakse vitamiin D₃ sünteesi aeglustumisel kiiruseni 5 ng/(s·cm²).

d) Arvutage, mitu minutit peaks biomaterjali kiiritama, et saavutada sünteesi kiirus 5 ng/(s·cm²)? (3)

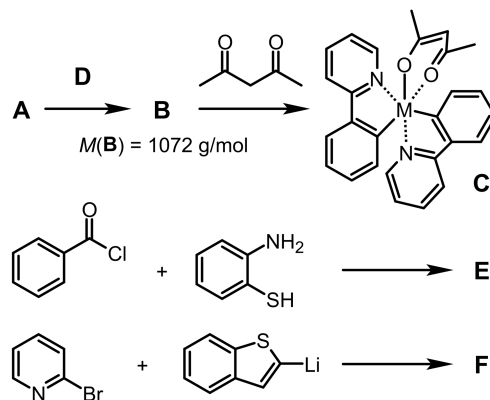
e) Näidake, et 10 min kiiritamisel on tootmise kulud suuremad kui saadud tulu, kuigi sünteesitud vitamiin D₃ kogus on optimaalsest suurem. (2) 12 p

6. (18%) OLED on konkureeriv tehnoloogia tavapärasematele LCD ekraanidele. OLED tehnoloogia puhul sõltub emiteeritava valguse värvus fosforesseeruvast metallist ning temaga seotud ligandidest.

Üheks lubavamaks metalliks antud rakendustes on metall **M**. Tumerohelise halogeniidi **A** sisaldab massi järgi 64,4% metalli **M**. Aine **A** reaktsioonil 2-fenüülpüridiiniga (**D**) tekib mitmetuumaline kompleksühend **B** ($M = 1072 \text{ g/mol}$), kus kaks tuuma on ühendatud kahe ligandi ehk silla abil.

Kompleksühendi **B** töötlemisel atsetaatsetooniga saadakse *rohelist* värvust andev ühend **C**. Kõik kirjeldatud reaktsioonid toimuvad metalli **M** oksüdatsiooniastme muutuseta. Metall **M** koordineerimisarv ühendites **B** ja **C** on kuus. Benseenituum on metalliga **M** kovalentselt seotud.

a) Mitu isomeeri esineb kompleksühendil **C**? (1)

b) Tuvastage arvutuste abil metall **M**. (3)

c) Joonistage ühe **B** isomeeri struktuurivalem. (2)

OLEDi värvuse muutmiseks tuleb muuta, vaid metalliga seotud orgaanilist ligandi. Ühendi **A** reaktsioonil ainega **E** saadakse dimeerne kompleks **G** ($M = 1296 \text{ g/mol}$), millest omakorda atsetaatsetooniga töötlemisel tekib *kollast* värvust andev ühend **I**. Ühendi **A** reaktsioonil ainega **F** saadakse dimeerne kompleks **H** ($M = 1296 \text{ g/mol}$), millest omakorda atsetaatsetooniga töötlemisel tekib *punast* värvust andev ühend **J**. Ühendid **E** ja **F** sisaldavad mõlemad kolme tsüklit.

d) Joonistage ainete **E** ja **F** ning ühe **I** ja **J** isomeeri struktuurivalemid. (8) 14 p